

İBN HALDUN'DA İNSAN TASAVVURUNUN EĞİTİME YANSIMASI

Aytekin Demircioğlu
Gazi Üniversitesi
Felsefe Grubu Eğitimi A.B.D.
Doktora Öğrencisi
demircioglu.aytekin@gmail.com

Özet

Bu çalışmada İbn Haldun'un insan düşüncesi bağlamında eğitim – öğretim hakkındaki görüşleri anlatılmaya çalışılmıştır. Onun eğitim – öğretim hakkındaki görüşlerinin çoğu günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. İbn Haldun, çağını aşan bir şekilde toplumsal olaylara ve kurumlara modern bir sosyolog gibi yaklaşmıştır. O, siyaset, ekonomi, din ve eğitim gibi kurumları “umranın tabii birer olayı” olarak yorumlamış ve birer olgu olarak ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, eğitim, öğretim, ilim.

THE REFLECTION OF HUMAN CONCEPT IN EDUCATION IN THE VIEW OF IBN KHALDUN

Abstract

In this study, Ibn Khaldun's views on education and teaching are explained in the context of his human thought. Most of his opinions on education and teaching still preserve their validity. Above his age, Ibn Khaldun approached to social events and institutions as a modern sociologist. He interpreted institutions such as politics, economic, religious and education as a social life (umran) and dealt with them as a phenomenon.

Key Words: İbn Khaldun, education, teaching, science.

GİRİŞ

İbn Haldun 1332 – 1406 tarihleri arasında yaşamış İslam düşünce tarihinin en önemli simalarından biridir. Ailesi, Yemen'den Endülüs'e, ardından da Tunus'a göç etmiştir. İbn Haldun bu sayede birçok bölgeyi yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Soyu, peygamber efendimizin sahabelerinden Vail bin Hucr'a dayandığından ailesi ve kendisi etrafta yüksek bir itibara sahip olmuştur(Haldun: 2011, 15-23).

Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim alan İbn Haldun, her daim siyasi iktidarlara yakın olmuştur. Gerek İslami – Şer'i ilimlerdeki derin bilgisi, gerekse İlm-i Siyasetteki mahareti ve ikna kabiliyetinin yüksek oluşu sebebiyle sultanlar onu hep yanlarında istemişlerdir. Siyasi iktidarlara bu kadar yakın oluşu onun siyasetin inişli çıkışlı halinden çokça etkilenmesine yol açmıştır. Bazen iktidarı ele geçiren bir sultanın yanında yer aldığı için vezir olmuş, bazen de iktidardan düşen bir sultanla birlikte hapse girmiş, canını zor kurtarmıştır.

Yirmili yaşlardan itibaren devlet ricalinde oldukça tanınan İbn Haldun, bu şöhreti için ödediği bedellerden bir süre sonra yılmış ve kırk iki yaşında İbni Salame Kalesine yerleşerek siyasetten uzak kalmaya çalışmıştır. Dört yıl kadar burada yaşayan İbn Haldun, bir dünya tarihi olarak başladığı Kitab'ul İber'in taslağını burada oluşturmuş ve bu kitaba girizgâh olarak yazdığı, ancak ünü Kitab'ul İber'i aşan Mukaddime'sini burada tamamlamıştır.

Mukaddime, aslında Kitab'ul İber için yazılan bir girizgâh olmasına rağmen, kendi içinde altı kitaptan oluşan oldukça hacimli müstakil bir eserdir. Bu eserde, iklim ve coğrafyanın insan ilişkilerine etkisinden çeşitli toplumsal kurumların oluşumuna, göçebelikten yerleşik düzene nasıl geçildiğine, siyasetten ticarete, ekonomiden eğitim öğretime kadar birçok konuda oldukça kapsamlı ve orijinal görüşler bulunmaktadır.

Mukaddime'deki görüşleri sebebiyle İbn Haldun birçok düşünür tarafından Sosyoloji biliminin kurucusu kabul edilmektedir.

İbn Haldun bu unvanını hak etmek istercesine siyaset, ekonomi, din ve eğitim gibi toplumsal kurumları modern sosyolojinin yaklaşım tarzıyla ele almıştır. Ona göre bu kurumların her biri umranın tabii birer olayıdır. Bunlar, toplumsal yaşam içerisinde doğal yollarla kendiliğinden ortaya çıkmış kurumlardır. Her biri umranın vazgeçilmez bir parçasıdır. İbn Haldun bu kurumları toplumsal yaşam içerisinde yer aldığı biçimiyle incelemiştir. Diğer bir deyişle o, olanı incelemiş, olması gerekenle pek ilgilenmemiştir.

Bu araştırmada, kaynak – belge tarama ve buna bağlı olarak içerik çözümleme yöntemi kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi; belgelerdeki bakış açıları, felsefeler, dil, anlatım, vb. özelliklerin derinliğine anlaşılabilmesi için belli ölçütlere göre yapılan bir taramadır(Karasar: 1999, 184).

Araştırmada mümkün olduğunca birinci el kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İbn Haldun'un Mukaddime adlı eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Mukaddime'nin çeşitli baskıları arasında oldukça ciddi farklar mevcuttur. Örneğin VI. Bölümün ilk altı başlığı Mısır ve Beyrut baskıları ile tercümesini bu baskılara dayandıran Z. K. Ugan'ın hazırladığı Mukaddime'de yoktur. Buna karşılık, bahsi geçen bu bölümler Paris baskısında, Pirizade, Cevdet Paşa ve Uludağ'ın hazırladığı Mukaddime'lerde bulunmaktadır. Bu nedenle, Süleyman Uludağ tarafından hazırlanan Mukaddime'yi amacımıza en uygun baskı olarak bulduğumuz için bu çalışmayı ana kaynak olarak kullandık. Bununla birlikte Mukaddime'nin farklı baskılarını inceleyerek kıyaslayan ve baskılar arasındaki farkların altmış sayfadan fazla olduğunu(Husri: 2001, 17) dile getiren Satı el-Husri'nin çalışmasından da yararlandık.

İNSAN BAĞLAMINDA İBN HALDUN'UN EĞİTİM ANLAYIŞI

Mukaddime'nin pek çok yerinde ve çeşitli vesilelerle eğitim öğretim ve ilim konusuna değinen İbn Haldun, Mukaddime'nin altıncı kitabını özel olarak bu konuya ayırmıştır. Mukaddime'de dorudan eğitim öğretimle ilgili on beş kadar başlık bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür(Husri: 2001, 298-299):

- Beşeri umranda ilim tabii bir olaydır
- İlim öğreniminde tutulan doğru usul ve bunu ifade etmenin yolları
- Çocukların öğrenimi ve İslam ülkelerinde bu konuda uygulanan değişik usuller
- Öğrencilere sert davranmak onlara zarar verir
- Bir ilime dair çok eser yazılması, o ilimin elde edilmesini engeller
- Bir ilime dair yazılan eserlerin çok özet olmaları, onun öğrenilmesini zorlaştırır
- Alet ilimlerinde geniş görüşlere yer verilmemeli, meseleleri dalandırıp budaklandırmamalı
- İlim öğretimi bir sanattır
- İlim için yolculuk yaparak hocalarla görüşmek öğrenimdeki mükemmelliği artırır
- Mudar (Arap) dilinin öğrenimi
- Bu dilin melekesi Arapça sanatından başka olup öğrenim hususunda ona ihtiyaç yoktur
- Şiir sanatı ve öğrenilmesinin şekli
- Bu melekelerin hâsıl olması çok ezberle iyi olması, ezberlenenin iyi olmasıdır
- Sanatlar mutlaka öğrenimle kazanılır
- Bir sanatta meleke kazanan, nadiren başka bir sanatta da meleke kazanabilir

Bunlar dışında içerisine eğitim öğretimle ilgili hususların sıkıştırıldığı çok sayıda konu başlığı mevcuttur.

İbn Haldun'a göre insanın eğitilebilir bir varlık olması, onun düşünebilir bir varlık olmasıyla ilintilidir. O, eğitim öğretim bahsine ayırdığı altıncı kitabın ilk bölümüne şu cümlelerle başlamıştır: "Bilmek gerekir ki, şanı ulu ve yüce olan Allah, insanı diğer hayvanlardan ve canlılardan fikir ile ayırt etmiş ve bunu, onun kemalinin başlangıç noktası ve son sınırı kılmıştır." (Haldun: 2009, II/765)

Allah (cc), diğer hayvanlara pençe ve keskin dişler gibi çeşitli üstün meziyetler vermiştir ki onlar bu sayede hem kendilerini korurlar hem de doğaya uyum sağlarlar. Oysa insanlarda, hayvanlarda bulunan bu tür özellikler

yoktur. Bunun yerine Allah (cc) insanlara el ve fikir vermiştir. İnsan bu özellikleri sayesinde bazı ihtiyaçlarını kendi başına giderebilmiştir. Ancak, el ve fikir insanın tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılayabilmesi için yetmemiştir. Bu nedenle insanoğlu, eli ve fikri olan başka insanlara ihtiyaç duyduğunu fark etmiş ve böylelikle toplumsal yaşam vazgeçilmez olmuştur. Devlet, ekonomi, siyaset ve eğitim gibi toplumsal kurumlar, bu, bir arada yaşamının zorunlu sonucu olarak doğmuştur. Diğer bir deyişle İbn Haldun'a göre insanların bir arada yaşamaları ve işbölümü yapmaları bir tercih meselesi değil, doğal bir zorunluluktur.

İçinde bulunulan çağın ve toplumun formuna bürünmekle birlikte eğitim öğretim de bu toplumsal zorunluluğun bir parçasıdır. Her coğrafyada ve her devirde insanlar sonraki kuşaklara bazı şeyleri öğretmek ve bu yolla toplumsal devamlılığı sağlamak istemişlerdir. İbn Haldun da bunun farkında olarak, kendi çağının ve toplumunun gerçeklerinden hareket ederek eğitim öğretim konusunu bir olgu olarak ele almış ve incelemiştir. Bu doğrultuda İbn Haldun'un eğitim öğretim ile ilgili görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

İbn Haldun'a göre insan zihni doğuştan boştur. Bu sebeple de insan bir et parçasından ibaret olup, hayvan sınıfından sayılmaktadır. Ancak Allah'ın kendisine bahsettiği akıl sayesinde yeni şeyler öğrenerek zihnini doldurur. Öğrenme etkinliği sayesinde insanda üç türlü fikir oluşur(Haldun: 2009, II/766):

- a. Temyizi Akıl: Dış dünyayı kavramaya ve anlamaya yarayan akıldır. İnsan böylelikle işine yarayan bilgileri edinir, kendisine ulaşabilecek zararlardan kaçınır. Bu akıl sayesinde kavramlar oluştururuz.
- b. Tecrübi Akıl: Toplum içerisinde tedrici olarak gerçekleşen öğrenmelerimizden oluşan akıldır. İnsan bu sayede diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurar. Bu akıl sayesinde hükümler veririz.
- c. Nazari Akıl: Duyularımızı aşan alana ait bilgileri edinmemizi sağlayan akıldır. Nazari akıl hem kavramlar oluşturur, hem de hükümler oluşturur.

İbn Haldun eğitim ve öğretimden herkesin malumu olan bir konu olarak bahsetmiştir. Bu nedenle herhangi bir eğitim tanımı yapmakla uğraşmamıştır. Onun eğitim öğretim ile ilgili görüşleri üç tür veya sınıfta toplanabilir(Husri: 2001, 300-301):

- a. Eğitim Psikolojisi: Eğitim öğretim ile ilgili düşüncelerin dayanağı ve temeli olan nefse ilgili bilgiler.
- b. Eğitim Tarihi: Çeşitli ülkelerdeki eğitim öğretim uygulamalarına ilişkin bilgiler.
- c. Yöntem ve Tavsiyeler: Eğitim öğretimde uyulması gereken kuralları öğretmen ve eğitimcilere anlatan pratik tavsiyeler ve bu tavsiyelerin dayanağı olan teorik ilkeler.

İbn Haldun'a göre eğitim öğretim bir sanat kabilinden olup teknik bir husustur. Ona göre her ilim dalının kendine ait bir terminolojisinin (ıstılahının) olması eğitim öğretimin bir sanat olduğunun delilidir. Meşhur imamların her birinin kendine ait usulü ve ıstılahı vardır ve bu durum ilmin kendisinden kaynaklanan bir ayırım değildir. İstılahlar, öğretimde kullanılan sanatlardan ibarettir. Buna karşılık ilim ise tektir(Haldun: 2009, II/776).

İbni Haldun'un ilim tahsilinden anladığı yalnızca bir bilgiyi kavramak veya onu ezberlemek değildir. O bilgi aynı zamanda bir meleke haline dönüşmelidir. Yani o bilginin sahibi, edindiği bilgiyi karşılaştığı iş ve durumlarda kullanabilmeli, onunla yeni şeyler üretebilmeli veya sorun teşkil eden hususları çözebilmelidir(Uludağ: 1993, 138).

İbn Haldun'a göre bir ilim dalında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu iddia edebilmek için o ilim dalında meleke sahibi olmak gerekir. Meleke sahibi olabilmek ise, o melekeye sahip birinin yardımıyla mümkün olur. Yani eğitim işi öğretmensiz olmaz. Meleke ise anlama ve ezberlemeden farklıdır. Çünkü anlama veya ezberleme, âlim ile öğrenci arasında bir ayırım yapmamaktadır. Diğer bir deyişle âlim de o ilim dalını anlayıp ezberlemekte, öğrenci de anlayıp ezberlemektedir. Oysa bu ikisi arasında ayırım yapmamızı sağlayan ölçüt olarak meleke yalnızca âlime, üstada aittir. İlimlerle ilgili melekeler cismani ve hissi şeylerdir. Bu nedenle de ancak kendisinde o melekenin bulunduğu bir kişinin öğretmesiyle öğrenilebilir(Haldun: 2009, II/776).

İbn Haldun, ilimlerin gelişmesinin toplumsal gelişme ile doğru orantılı olduğunu düşünmüştür. Ona göre sanatlar (ilimleri öğrenme usulü ve tekniği) ancak ekonomik refahın yüksek olduğu medeni şehir yaşamlarında gelişir. Çünkü ancak zengin olan insanlar temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra diğer ihtiyaçları için harcama yapabilirler. Bu lüks ihtiyaçları giderecek ürünlerin üretilmesi de ancak o ürünlerin üretim bilgisini içeren sanat

dallarında ilerlemiş olmayı gerektirir. Böylelikle şehirlerde yaşayan medeni toplumlar (Hadariler), kırsalda yaşayan göçebe toplumlara (Bedeviler) oranla eğitim öğretime daha çok önem verirler.

İbn Haldun bu konudaki iddiasını şöyle açıklamıştır: *“Sebep de şudur: Evvelce de belirttiğimiz gibi, ilmi talim (eğitim) sanatlar cümlesindendir. Evvelce de söylediğimiz gibi sanatlar sadece şehirlerde gelişir ve sanatların keyfiyeti (niteliği) ve kemiyeti (çokluğu), şehirdeki umranın çokluğu – azlığı, hadaret ve refah nispetinde olur. Çünkü maişet üzerine zaid olan bir husustur. İmdi ne zaman umrandaki halkın emekleri maişetlerini temin için sarf ettikleri mesaiden fazla olursa, bu fazlalık (artı emek), maişetin ötesinde olup da insanın hususiyetlerinde bulunan faaliyetlere (lüks ihtiyaçlara) sarf olunur. Bunlar da ilimlerden ve sanatlardan ibarettir.*

Köylerde ya da halkı gelişmemiş şehirlerde yetişmiş olan kimselerden her kim fıtratının şevkiyle ilim tahsil etmeye heveslenirse, orada teknik manada bir eğitim bulamaz. Zira evvelce de söylediğimiz gibi, bedeviler arasında sanatlar (öğretim yöntemleri) mevcut değildir. Şu halde, o gibi kimselerin ilim tahsil etmek için, tüm sanatlarda olduğu gibi büyük şehirlere gitmeleri şarttır.” (Haldun: 2009, II/780-781)

İbn Haldun, İslam geleneğine bağlı kalarak yaşadığı dönemdeki ilimleri Nakli (Dini) İlimler ve Akli (Dünyevi) İlimler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu tasnife göre ilimler şunlardır(Haldun: 2009, II/781-1090):

Nakli İlimler

- a. Kuran İlimleri
 - Kıraat
 - Hat
 - Tefsir
- b. Hadis İlimleri
- c. Fıkıh İlmi
 - Feraiz
- d. Fıkıh Usulü
 - Hılafiyat
 - Cedel
- e. Kelam İlmi
- f. Tasavvuf İlmi
 - Tafsil ve Tahkik
 - Zeyl
- g. Rüya Tabiri İlmi

Akli İlimler

- a. Mantık İlmi
- b. Tebabet İlimleri (Fizik ve Doğa Bilimleri)
 - Tıp
 - Ziraat
- c. İlahiyat
- d. Matematik İlimleri
 - Geometri
 - Aritmetik
 - Musiki
 - Heyet İlmi (Astronomi)

Eğitimin ve ilmin kaynağını tespit etmeye çalışan İbn Haldun’a göre beşeri umranda ilim ve ilmin öğrenilmesi tabiidir. Çünkü ona göre, insan sayesinde geçimini temin ettiği fikir sayesinde diğer insanlarla yardımlaşır, toplumsal bir hayat kurar, bu sayede dinin hakikatlerini öğrenir ve benimser. İnsan bu özellikleri sayesinde hayvanlardan ayrılır. İlimlerin ve sanatların doğması da insanın yukarıda sayılan doğal yaşam koşullarının yerine getirilmesiyle ilgilidir. Zira bu yaşam sadece beslenme, barınma, üreme gibi temel fonksiyonlardan daha geniş bir yapıya sahiptir. Umranda bunların giderilmesi için çeşitli sanat dalları ve sanat dallarına ilişkin ilimler doğal

olarak doğmuşlardır. İbn Haldun, bu bölümü şu sözlerle bitirmiştir: “Böylece aşikâr bir surette ortaya çıkmıştır ki, ilim ve talim beşer için tabiidir.” (Haldun: 2009, II/765)

İbn Haldun, Mukaddime’nin 6. Kitabının XXXVI. Bölümünü: “Talim ve Takrir Usulü İtibariyle İlimlerde Takip Edilmesi Doğru Olan Tarz” başlığıyla bu konuyu ayırmıştır(Haldun: 2009, II/979-983).

Bu bölümden ulaşılan öğretimle ilgili doğru ilke, yöntemler ve teknikler şöyle sıralanabilir(Husri: 2001, 310-333):

- Bilgi tedricen öğrenilir. Bir konuyu çalışmaya başlayan öğrenci çoğunlukla konunun tamamını anlamaktan aciz olup, nadir hallerde konuyu yaklaşık olarak anlayabilir. Bunun için de konu kısa tutulmalı ve örnekler yardımıyla anlatılmalıdır. Anlatım esnasında öğrencinin kapasiteleri göz önünde bulundurulmalıdır. Her konu, her öğrenciye öğretilmeye kalkışılmamalıdır.
- Önemli olan öğretilen ilimin öğrencide bir melekeye (yeteneğe) dönmesini sağlamaktır. Öğrenci bir alanda meleke kazandı mı bilginin geri kalanını almaya hazır hale gelir. Çünkü artık o ilmi öğrenmekten zevk almaya başlamıştır. Böylelikle daha fazla bilgi edinme isteği sürekli canlı kalmış olur. Bu nedenle eğitim öğretim faaliyetinin hedefinde anlama veya ezberleme değil, onu yaşama dâhil etme yani meleke şekline dönüştürme yatar.
- Öğrenci bazı bilgileri anlamakta zorlanırsa zihne usanç gelir ve bu konuyu öğrenmeye olan şevki kırılır. Öğrenci şu durumlarda bilgiyi öğrenmekte zorlanır: Konular iyi bir şekilde düzenlenmemişse veya uğraşılacak ilim dalı kendisinden kaynaklanan gerekçelerle zor konuları içeriyorsa. Bu tür durumlarda, “Öğrenciye usanç gelir, zihni körleşir, öğrenimden ümidini keser, ilmi de, öğretimi de bırakır.”
- Kazanılan bir melekeden (yeteneğin) öğrencide yerleşmesi ancak fiillerin art arda işlenmesi ve bol bol tekrar edilmesiyle gerçekleşir. Herhangi bir şekilde o melekeden hâsıl olan fiil unutulursa meleke de unutulur. Bu nedenle dersler arasındaki ara çok fazla açılmamalı, öğrenciye uzun tatil dönemleri verilmemelidir.
- Zihin aynı anda birden çok konuya bölünmemelidir. Zihnin tek konuyla ilgilendiği durumlarda öğrenme daha kolay gerçekleşir. Aynı anda birden çok ve birbirinden farklı bilgilerin öğrenci tarafından öğrenilmesi mümkün değildir.
- Önemli olan eğitimin süresi değil, işlevi ve kalitesidir. İbn Haldun bu görüşünü desteklemek için Tunus medreseleriyle Mağrip medreselerinin eğitim sürelerini kıyaslar ve eğitim süresi daha kısa olmasına rağmen Tunus medreselerinin eğitiminin Mağrip medreselerinden daha iyi olduğunu dile getirir. Şöyle ki, “Bunun şahidi şudur: Mağrip’te ilim öğrencisinin medresede kalma süresi on altı senedir. Bu süre Tunus’da beş senedir. Sırf öğretimde kullanılan yöntemler iyi olmadığı için günümüzde bu süre biraz daha uzamıştır. Ve bunun başka bir sebebi de yoktur.”
- Öğrencilere sert davranmak ve ceza vermek zararlıdır. Özellikle küçük öğrencilere ceza vermekten kaçınılmalıdır. Öğrencisi hususunda öğretmene, evladı hususunda babaya yakışan, tedip (ahlaki faziletlerin kazandırılması, eğitim verilmesi) hususunda bunlara karşı katı ve sert olmamaktır. Buna ilaveten ceza vermek üç olumsuz sonuca yol açar(Haldun: 2009, II/989-990):
 - Öğrencinin öğrenme isteğini yok eder ve onu tembelliğe sürükler
 - Öğrenciyi yalancılığa ve sahtekârlığa sevk eder
 - Ona hile yapmayı ve hocasını aldatmayı öğretir

İbn Haldun cezanın zararlı sonuçlarından bahsetmektedir. Ancak yaşadığı dönemde yaygın bir uygulama olan dayaklı cezadan tümünden vazgeçilebileceğini de düşünmemektedir. Böyle olacak ki, dayanın tümünden kaldırılmasını önermek yerine, dayakta aşırıya kaçılmamasını istemekte ve çeşitli İslam büyüklerinden bu konuyla ilgili örnekler getirmektedir(Haldun: 2009, II/990).

- Kuran Öğretim Usulleri(Husri: 2001, 337-341): İbn Haldun dört farklı bölgedeki Kuran öğretimi metotlarını incelemiştir. Buna göre her bölgede Kuran öğretimi öncelikli mesele olmak birlikte, Kuran’ın yanında öğretilen bilgiler bakımından çeşitli farklar vardı:
 - Mağrip (Fas – Yemen): Yalnızca Hat
 - İfrikîye (Tunus – Cezayir): Hat ve Hadisle birlikte ilimlere ait bazı kurallar
 - Endülüs: Hadis, Hat, Şiir, Nesir, Arap Grameri
 - Doğu (Maşrik): Çeşitli ilimlere dair yazılan risaleleri ve bunlara ait kuralları ekliyorlar, Hat’ta fazla önem vermiyorlardı.

İbn Haldun çocuklara Kuran öğretilmesinin gerekli olduğunu düşünmüştür. Ancak ona göre çocuklara Kuran öğretmeye başlamadan önce onlara Arapça, şiir (Arap kültürüne dair) ve hesap bilgi öğretmek gerekmektedir. Ona göre çocuklara küçük yaşlarda doğrudan Kuran öğretmeye çalışmak yararsızdır. Zira çocukların, birtakım başka bilgileri almadan Kuran'ı anlamaları mümkün değildir. O, bu görüşünü Kadı Ebu Bekir b. Arabî'ye dayandırmıştır.

İbn Haldun'a göre ilim tahsil etmek için sefer yapmak ve üstatlarla görüşmek öğretimdeki kemali arttırır(Haldun: 2009, II/991). O bunun sebebini şöyle açıklamıştır: İnsanoğlu sahip olduğu bilgileri, ahlaki nitelikleri ve benimsemiş olduğu kanaatleri ve faziletleri, bazen tahlil, talim ve takrir yoluyla, bazen de taklit ve doğrudan telkin yoluyla elde eder. Ancak bizzat temas kurarak ve yüz yüze gelerek telkin almak şeklinde oluşturulan melekeler çok daha sağlam olur. Bu nedenle melekelerin var olması ve kök salması, görüşülen ve bire bir kendisiyle ilişki kurulan üstatların çokluğuna bağlı olarak oluşur.

“Bir Kimsenin Ana Dilinin Arapça Olmaması, İlimleri Tahsil Hususunda Dili Arapça Olanlardan Onu Geri Bırakır”(Haldun: 2009, II/997-1001) diye başlayan bölümde İbn Haldun kuvvetli bir dil felsefesi yapmıştır. Ona göre ister şeri, ister nakli olsun ilimlerin konusunu teşkil eden bilgilerin tümü zihni ve tasavvuri(hayali)dir. Diğer bir deyişle insanlar kavramlar aracılığıyla düşünmektedir ve bu kavramlar da zihindedir.

Kelimeler ise zihinlerde var olan kavramları aktaran tercümanlardır. İnsanlar kelimeler sayesinde ilmi konulardaki manaları birbirlerine aktarabilirler. Manaların aktarılması bu şekilde dil aracılığıyla olur ve ancak uzun alıştırmalardan sonra meleke haline dönüşür.

İbn Haldun'un yaşadığı zamanda ve coğrafyada hâkim dil Arapçadır. Dolayısıyla eğitim ve öğretimin en yaygın biçimde yapılma aracı da Arapçadır. İbn Haldun bunun farkında olarak ana dili Arapça olan öğrencilerin diğerlerine oranla daha avantajlı olacaklarını dile getirmiştir.

İbn Haldun bugünkü manada medreselerde okutulacak derslerden veya bir ders programından söz etmemiş; hangi ilimlerin öğrenilmesinin daha değerli olacağı hususunda bir ayırım yapmamıştır(Husri: 2001, 318). Bunun yerine o, ilimleri işlevleri açısından ikiye ayırmıştır:

- Amaç İlimleri: Kuran, Hadis, Tefsir, Fıkıh gibi öğrenilmesi verdiği bilginin içeriği bakımından gerekli olan ilimlerdir.
- Araç İlimleri: Amaç ilimlerinin öğrenilmesini kolaylaştıran, o bilgilerin öğrenilmesine aracılık eden Arapça, Mantık gibi ilimlerdir.

İbn Haldun' göre bir öğrencini herhangi bir sanat dalını tam manasıyla öğrenebilmesi için o alanda uzman olan bir öğreticiden yardım alması gerekir. Sanat öğretiminin temelini teşkil eden iki ana ilke vardır(Husri: 2001, 332-333):

- Uygulama ve alıştırma olmadan sanat öğretiminin yapılması mümkün değildir.
- Sanat eğitimi adım adım, basit olandan karmaşık olana doğru gitme esasına dayanarak yapılmalıdır.

İbn Haldun'a göre ilimlere dair teliflerin (eserlerin) çok olması ilimlerin tahsil edilmesine engel olur(Haldun: 2009, II/975-976). Çünkü bir ilim dalında çok sayıda eser yazılması, o ilim dalındaki teknik terimlerin sayısını gereksiz yere attırmaktadır ve o ilim dalının öğretimiyle ilgili birbirinden çok farklı usuller ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak da öğrencilerden bu teknik terimleri (istilahları) ve o eserlerde teklif edilen öğretim usullerini (tarik) ezberlemeleri beklenmektedir. Oysa öğrencinin bu beklentinin altından kalkabilmesi için tüm vaktini bu ilim dalına yöneltmesi gerekir ki, bu durumda bile o ilim dalını hakkıyla öğrenmesi için ömrü vefa etmeyebilir. Üstelik bu durum öğrencinin çalışması gereken diğer konulara vakit ayırmasını ve o bilgileri kazanmasını da engeller.

Aynı konuda çok eser yazılmasının sakıncaları olduğu gibi, İbn Haldun'a göre ilimlere dair yazılan eserlerin çok muhtasar (özet) olmaları talimi (eğitimi) ve tedris usulünü (öğretim yöntemlerini) ihlal eder(Haldun: 2009, II/977-979). Şöyle ki:

İbn Haldun, dönemindeki bazı ilim adamlarının her ilim dalına ilişkin muhtasar bir bernaamec (özet program) yazmak gibi bir gayreti olmuştur. Bunlar eserin genel planını veren, fihristten biraz daha geniş tarzda yazılmış eserlerdi. Bu tür eserler bahis konusu ettikleri ilim dalına ait bütün meseleleri ve o meselelere ilişkin delilleri dile içermekten uzak kalmışlar, belagati ihlal etmişler ve konunun anlaşılmasını zorlaştırmışlardır. Ulemanın çoğu zaman uzun tefsirlerin ezberlenmesinin zorluğu karşısında göz yumduğu bu muhtasar eserler böylelikle umulan yararı sağlayamamışlardır.

İbn Haldun burada bahsi geçen eğitim konuları dışında şiir öğrenilmesi, Arapça'nın öğrenilmesi, Geometri'nin türevleri ve işlevleri gibi eğitimle ilintili birçok konuda daha görüş bildirmiştir. Ancak konunun anlaşılması açısından bahsedilen mevzuların yeterli olduğu düşünüldüğünden bu tür alt başlıklara değinilmemiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

İbn Haldun henüz sağlığındaiken ünlü olan düşünürlerdendir. O, daha yaşarken Tunus, Cezayir, Fas, Yemen, Mısır, Endülüs gibi birçok belde de hem halkın, hem de devlet adamlarının yakından tanıdığı bir isim olmuştur. Onun etkileri ölümünden sonra azalmamış, tersine artarak ve Kuzey Afrika sınırlarını aşarak devam etmiştir. 15. Yüzyılın başlarında ölen İbn Haldun 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı tarihçilerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Kemalpaşazade, Müneccimbaşı Ahmet Dede, Mustafa Naima, Kâtip Çelebi birçok Osmanlı düşünürü onun görüşlerinden etkilenmişlerdir. Mukaddime, Şeyhülislam Pirizade Mehmet Efendi'nin 1730'da ilk beş bölümünü, Ahmet Cevdet Paşa'nın kalan altıncı bölümü (III. Cilt) tercüme etmesiyle Osmanlıca'ya kazandırılmıştır. Pirizade'nin çevirisi 1859'da Kahire'de basılmış, Ahmet Cevdet Paşa'nın tamamladığı haliyle de bir yıl sonra 1860'da İstanbul'da basılmıştır. Birkaç yıl sonra De Slane tarafından Fransızcaya tercüme edilen Mukaddime, 1900'lü yılların başından itibaren İngilizce'ye ve başka dillere de çevrilmiştir(tr.wikipedia.org. 06.10.2012).

Bütün dünyada güçlü bir etki yaratan Mukaddime, günümüzde hala bu etkiyi sürdürmektedir. İbn Haldun'un Mukaddime'de dile getirdiği; artı ürün, emek – değer teorisi iktisatçıları; Tarih bilimine objektif bir yöntem geliştirme çabaları ve yeni bir yöntem – bilim olarak önerdiği 'İlm-i Umran' hem tarihçileri, hem tarih felsefecilerini; toplumu ve toplumsal yaşamı bir olgu olarak ele alıp incelemesi sosyologları; önerdiği öğretim yöntem ve teknikler eğitimcileri oldukça derinden etkilemiştir.

O çağını aşan ve yaşadığı toplumun kalıbına sığmayan bir düşünürdür. Dile getirdiği düşünce yelpazesinin genişliği herkesin İbn Haldun'da kendinden bir şeyler bulmasına yol açmıştır. Artı ürün, emek – değer teorisi, sömürü (O, sömürü kavramı yerine “zulüm” kavramını kullanmıştır.) ve diğer iktisadi görüşleri sebebiyle Marksistler tarafından sahiplenilmiştir. Toplumsal görüşleri sebebiyle birçok kimse tarafından sosyolojinin kurucusu olarak nitelendirilmiştir. İşlediği her konuyu ayetle bitirmesi, dini argümanları kuvvetli bir biçimde kullanması ve Maliki kadılığı gibi dini görevleri sebebiyle dindar kesim tarafından çok sevilmiştir. Evrim konusunda dile getirdiği düşünceleri sebebiyle evrimciler tarafından; dini otoriteye dayanmayan yönetim biçimleri olabileceğini savunduğu için laik kesim tarafından; devletleri organizmaya benzettiği görüşleri sebebiyle siyasetçiler tarafından teveccüh görmüş ve pek az kimseye nasip olacak şekilde görüşleri birçok farklı kesim tarafından benimsenmiş ve kabul edilmiştir.

Onun eğitim konusundaki görüşleri de çağının çok ilerisinde düşünceler içermektedir. Eğitimin kolaydan zora, basitten karmaşığa doğru ve tedrici (adım adım) bir yol izlemesi gerektiğini söylemesi; eğitimde, özellikle küçük çocukların eğitiminde cezadan kaçınılmasını tavsiye etmesi; zihnin doğuştan boş olduğunu, sonradan öğrenmeyle doldurulduğunu söylemesi; eğitim öğretimin sanat kabilinden teknik bir husus olduğunu dile getirmesi; eğitimin seviyesiyle toplumsal gelişmişlik düzeyi arasında paralellik kurması; eğitimi toplumsal bir olgu olarak kabul etmesi; kitapların ne çok özet olmasını ne de çok laf kalabalığı yapmasını doğru bulmaması vb. birçok konudaki görüşleri günümüz eğitimcileri tarafından da kabul edilmektedir.

İbn Haldun dile getirdiği her konuyu insan kavramı etrafında kurgulamıştır. Çok bariz bir biçimde insan unsuru, İbn Haldun'da medeniyetin kurucu ögesidir. O, tarih biliminde yapılan yanlışları da insan faktörüne bağlamış, devletlerin ömrünü de insan faktörüne bağlamıştır. Eğitim için de aynı şey söz konusudur. Eğitimle ilgili dile getirdiği görüşleri yalın teorik tartışmalar olmayıp, insan öznesi etrafında ve fiili tecrübeden hareketle

yürütülmüştür. Diğer bir deyişle, onun eğitim konusundaki düşünceleri, insan tasavvurundan bağımsız olarak değerlendirilemez.

Not: Bu çalışma 07-09 Kasım 2012 tarihlerinde Antalya’da 16 Ülkenin katılımıyla düzenlenen “World Conference on Educational and Instructional Studies - WCEIS-2012”da sözlü bildiri olarak kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

İbn Haldun. (2011). Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar (et-Ta’rif bi-İbn Haldun ve Rihletuhu Garben ve Şarkan). Çeviren: Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn Haldun. (2009). Mukaddime. Hazırlayan: Süleyman Uludağ. I – II Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 9. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Satı el-Husri. (2001). İbn Haldun Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uludağ, S. (1993). İbn Haldun: Hayatı – Eserleri – Fikirleri. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

05.10.2012. İbn Haldun. 06.10.2012 Tarihinde http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0bn_Haldun adresinden alınmıştır.